

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо особливостей
законодавчого забезпечення та функціонування ядерного регулятора
в державах-членах ЄС, Великій Британії та США*

Анотація. В аналітичній записці досліджено законодавче забезпечення та функціонування ядерних регуляторів держав-членів ЄС (Франції та Польщі), Великої Британії та США, зокрема їх правовий статус, повноваження, гарантії незалежності, структуру, порядок призначення керівного складу (комісіонерів), порядок прийняття рішень, функції апарату державного регулювання ядерної безпеки. Проаналізовано зарубіжне законодавство з питань ядерної безпеки та вимоги щодо ядерних регуляторів.

Вступ. У державах-членах ЄС атомні електростанції виробляють майже 30 % електроенергії за допомогою 130 ядерних реакторів, що експлуатуються у 14 країнах¹. Мирне використання ядерної енергії в Європі базується на Договорі про заснування Європейської спільноти з атомної енергії 1957 року (European Atomic Energy Community) (далі – Євратом)².

Євратом є самостійною юридичною особою, однак його управління здійснюється органами ЄС. Так, Європейська комісія регулює сферу використання ядерної енергії за трьома основними напрямками:

- ядерна безпека (безпечна експлуатація ядерних установок, радіаційний захист та поводження з радіоактивними відходами);
- ядерні гарантії (заходи, спрямовані на те, щоб ядерні матеріали використовувалися тільки для цілей, заявлених користувачами);
- фізична ядерна безпека (забезпечення фізичного захисту ядерних матеріалів та установок від умисних зловмисних дій).

Право ЄС досить чітко регламентує питання радіаційного захисту. Крім того, ЄС вимагає від держав-членів контролювати рівень радіації у повітрі, воді, ґрунті та у продуктах харчування. Контроль також відіграє важливу роль у міжнародному обміні радіологічною інформацією, зокрема у випадку ядерної аварії. Саме виконання цих функцій покладено на ядерних регуляторів у кожній державі.

Враховуючи наведене, уявляється доцільним проаналізувати досвід функціонування державних регуляторів ядерної та радіаційної безпеки у державах, що є лідерами використання ядерної енергетики.

Основна частина.

У ***США*** питання державного регулювання ядерної безпеки є компетенцією Комісії з ядерного регулювання (Nuclear regulatory commission,

¹ Nuclear Share of Electricity Generation in 2021. URL:<https://pris.iaea.org/pris/worldstatistics/nuclearshareofelectricitygeneration.aspx>

² European Atomic Energy Community (Euratom) – Structures and tools. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2017\)608665](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2017)608665)

NRC)³ (далі – Комісія NRC). Її було засновано Законом «Про реорганізацію енергетики» 1974 року (Energy Reorganization Act)⁴ (далі – Закон 1974 року). Комісія NRC є незалежним агентством забезпечення безпечного використання радіоактивних матеріалів та захисту людей і навколишнього середовища.

Комісія NRC здійснює свою діяльність, керуючись такими принципами:

- незалежність – дотримання найвищих можливих стандартів етичної діяльності та професіоналізму;

- відкритість – ядерне регулювання є справою суспільства, і воно має здійснюватися публічно й відверто. Громадськість повинна бути проінформована про регуляторні процеси та мати можливість брати в них участь, як того вимагає закон. Визнається необхідність підтримувати відкриті канали зв'язку із Конгресом, іншими урядовими установами, ліцензіатами та громадськістю, а також з міжнародним ядерним співтовариством;

- ефективність – американський платник податків, споживач-платник і ліцензіати мають право на найкраще управління та адміністрування регуляторної діяльності. Потрібна найвища технічна та управлінська компетентність, що має бути постійною метою агентства. Комісія NRC створює засоби для оцінки та постійного вдосконалення своїх регуляторних можливостей. Регуляторна діяльність має відповідати досягнутому ступеню зниження ризику. Якщо доступно кілька ефективних альтернатив, слід прийняти варіант, який мінімізує використання ресурсів. Регуляторні рішення мають прийматися без зайвих затримок.

Регуляторні рішення повинні ґрунтуватися на наявних знаннях, отриманих у результаті досліджень та досвіді експлуатації ядерних установок. Взаємодія систем, технологічна невизначеність і різноманітність ліцензіатів і регуляторної діяльності повинні бути взяті до уваги, аби ризики підтримувалися на прийнятно низькому рівні. Регулювання, затверджене Комісією NRC, є обов'язковим. Регуляторні дії повинні повністю узгоджуватися із письмовими нормативними актами та вводитися швидко і справедливо.

Юрисдикція Комісії NRC визначається Законом «Про атомну енергію» 1954 року⁵. Комісія NRC регулює комерційні атомні електростанції та інші об'єкти, що використовують ядерні матеріали (наприклад, у ядерній медицині), шляхом ліцензування та інспектування. Вона уповноважена видавати ліцензії, продовжувати їх дію, вносити зміни до ліцензій на ядерну установку та роз'яснювати окремі питання правозастосування у сфері ядерної енергетики. У деяких випадках Комісія NRC видає розпорядження щодо справ експорту ядерної енергетики та необхідності внесення змін до законодавства.

Комісія NRC також інформує Конгрес США у повному обсязі про свою діяльність⁶. Інформування здійснюється шляхом передачі кожних півроку звітів про свою діяльність до комітетів Палати представників та Сенату Конгресу

³ Nuclear regulatory commission. URL: <https://www.nrc.gov/about-nrc.html>

⁴ Energy Reorganization Act 1974. URL: <https://www.govinfo.gov/app/details/COMPS-1634>

⁵ Atomic energy act of 1954. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1630/pdf/COMPS-1630.pdf>

⁶ Volume 1 – Management Directives. URL: <https://www.nrc.gov/reading-rm/doc-collections/management-directives/volumes/vol-1.html>

США. Конгрес також може запросити комісарів та керівників Комісії NRC представити звіт або надати свідчення чи відповідну кореспонденцію наглядовим комітетам щодо певної діяльності, яка становить інтерес для Конгресу⁷.

Комісію NRC очолює п'ять уповноважених, які призначаються Президентом США і затверджуються Сенатом на п'ятирічний термін. Один із них призначається Головою Комісії NRC. Він здійснює загальне керівництво Комісією та є її офіційним речником. Голова несе відповідальність перед Комісією NRC як головний виконавчий офіцер та відповідає за здійснення її адміністративного, організаційного, перспективного планування. Голова має повноваження щодо усіх функцій Комісії NRC. Дії Голови регулюються загальною політикою Комісії NRC.

Виконавчий директор з операцій (Executive director of an operation, EDO) є особою, відповідальною за здійснення заходів (операцій), запланованих Комісією NRC, та виконання політики та рішень Комісії. Він керує діяльністю програмних офісів.

Чотири регіональні офіси проводять інспекції, здійснюють контроль на місцях за виконанням програм реагування на надзвичайні ситуації⁸.

Права та функцій комісарів Комісії NRC визначені внутрішніми документами Комісії.

Комісія приймає рішення на основі:

- письмового документу («SECY»), що роздається персоналу Комісії NRC для заповнення, та в подальшому розглядається керівництвом Комісії;

- меморандумів про дії Комісії NRC (відомих як «COM» або «COMSECY»), що являють собою письмовий обмін думками та позиціями членів Комісії NRC;

- результатів публічних засідань з обговорення питань, що мають суспільний резонанс, які проводяться за участю всього персоналу Комісії NRC та / або представників громадськості. Публічні засідання транслюються у прямому ефірі в інтернеті та архівуються для подальшого перегляду.

Рішення приймаються більшістю голосів. Після завершення голосування Офіс секретаря Комісії NRC фіксує рішення у меморандумі для персоналу під назвою «Меморандум про вимоги до персоналу» (SRM), а також видає «запис про голосування Комісії» (CVR). Меморандуми також документують процес кожного засідання⁹.

Оскільки серед держав-членів ЄС саме **Франція** має чи не найбільшу частку атомної генерації у своєму енергобалансі, вона є неформальним лідером у використанні ядерних технологій. Тому значний інтерес становить досвід функціонування її ядерного регулятора.

⁷ The Commission: U.S.NRC. URL: <https://www.nrc.gov/about-nrc/congress-affairs.html>

⁸ The Commission: U.S.NRC. URL: <https://www.nrc.gov/about-nrc/organization/commfuncdesc.html>

⁹ Commissioner shall appoint, remove, and supervise the personnel employe. URL: <https://www.nrc.gov/about-nrc/policymaking.html>

У Франції національним ядерним регулятором є Регулюючий орган з ядерної та радіаційної безпеки Франції (Nuclear Safety Authority France)¹⁰ (далі – ASN), який створено відповідно до Закону № 2017-55 від 20 січня 2017 року¹¹.

ASN сприяє розробці нормативно-правових актів, надаючи уряду свій висновок щодо проектів указів та наказів міністерств, або видаючи технічні нормативні рішення. Він також приймає індивідуальні рішення, передбачені Кодексом охорони здоров'я Франції, перевіряє об'єкти ядерної енергетики на відповідність правилам і специфікаціям, що застосовуються до ядерних установок та ядерної діяльності у межах його компетенції. Для ASN, який також має відповідні повноваження щодо накладання санкцій у випадку виявлення порушення, перевірка є одним із основних засобів контролю.

Через свій офіційний веб-сайт www.asn.fr та журнал «Contrôle» ASN інформує громадськість та інших зацікавлених осіб (місцеві інформаційні комітети, асоціації захисту навколишнього середовища тощо) про свою діяльність та стан ядерної безпеки та радіаційного захисту Франції. У разі виникнення надзвичайної ситуації ASN допомагає уряду. Він, зокрема, надсилає компетентним органам свої рекомендації щодо заходів цивільного захисту, яких необхідно вжити.

Регламент ASN (La réglementation) охоплює широкий спектр видів та способів контролю за: установками, включно з атомними електростанціями; поведженням із радіоактивними відходами; транспортуванням ядерного палива; упаковкою радіоактивних матеріалів; поведженням із медичним устаткуванням; дослідницькими лабораторіями; промисловою діяльністю тощо. Натомість головний контроль ASN здійснює за роботою 56 ядерних реакторів, які виробляють більшу частину споживаної у Франції електроенергії, а також за будівництвом нового реактора EPR.

Структура ASN складається з:

- комісії із 5 уповноважених;
- офісу генерального директора;
- 8 департаментів;
- 11 регіональних відділів;
- адміністрації;
- офісу управління та експертизи.

Регіональні відділення ASN здійснюють свою діяльність під керівництвом регіональних представників, призначених Головою ASN. Вони представляють голову ASN у регіонах і сприяють зміцненню ролі ASN у сфері громадського інформування про ядерну безпеку. Відділення здійснюють більшість прямих інспекцій, контролюють транспортування радіоактивних матеріалів і маломасштабну ядерну діяльність.

¹⁰ Nuclear Safety Authority France (ASN). URL: <https://www.french-nuclear-safety.fr/about-asn/asn-overview>

¹¹ LOI n° 2017-55 du 20 janvier 2017 portant statut général des autorités administratives indépendantes et des autorités publiques indépendantes (1) NOR : PRMX1604064L: Legifrance. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033897475>

У надзвичайних ситуаціях регіональні відділення допомагають із захистом населення та контролюють операції з убезпечення ядерних установок на місці.

Регіональні відділення ASN складаються зі штаб-квартири та 11 регіональних підрозділів, які відповідають за один або декілька адміністративних регіонів. Така організація дозволяє ASN виконувати свої обов'язки по всій державі.

ASN визначає загальну політику ядерної безпеки та радіаційного захисту Франції. Він уповноважений виконувати свої обов'язки абсолютно неупереджено та не отримує жодних вказівок ані від уряду, ані від інших державних органів. Повноваження комісарів (комісіонерів) ASN розраховані на шість років і не підлягають поновленню. Комісар ASN може бути звільнений від своїх посадових обов'язків лише якщо він більше не здатний їх виконувати, або у разі відставки, підтвердженої більшістю членів ASN на його засіданні. Президент Франції також уповноважений звільнити комісара ASN від виконання обов'язків у разі здійснення ним серйозного правопорушення.

Голова ASN призначає інспекторів із ядерної безпеки, інспекторів із радіаційного захисту, інспекторів зі звичайної безпеки на атомних електростанціях та посадових осіб, відповідальних за перевірку дотримання вимог до суден, що працюють під тиском, та аварія на яких може призвести до наслідків, схожих із ядерною аварією. ASN відкриває розслідування після інциденту чи аварії, складає звіт про ядерну безпеку та рівень захисту від радіації у Франції. Голова представляє діяльність ASN компетентним комісіям Національної асамблеї та Сенату, а також Парламентському офісу з науково-технічної оцінки. ASN розробляє внутрішні правила і призначає своїх представників до Вищого комітету з питань прозорості та інформації з питань ядерної безпеки.

ASN приймає рішення та видає висновки, які публікує у своєму офіційному бюлетні.

Основними функціями ASN є: регулювання; накладання санкцій; нагляд; прозорість; управління радіологічними надзвичайними ситуаціями; виведення з експлуатації та скасування ліцензування ядерних установок у Франції.

Своєю чергою, політика ASN спрямована на: забезпечення високого рівня захисту своїх працівників, громадськості та навколишнього середовища, із застосуванням найкращих зарубіжних та міжнародних практик; заохочення розвитку «культури безпеки»; відповідь викликам ядерної безпеки та радіаційного захисту; визначення прав та обов'язків зацікавлених осіб у сфері ядерної безпеки.

Нагляд за ядерною діяльністю є основною відповідальністю ASN. Метою його роботи є перевірка того, що всі ліцензіати повністю виконують свої обов'язки та дотримуються вимог нормативних актів щодо захисту від радіації та ядерної безпеки.

Пункт 4 статті 4 Закону «Про прозорість і безпеку в ядерній галузі» від 13 червня 2006 року¹² передбачає, що «ASN бере участь в управлінні радіологічними надзвичайними ситуаціями, що виникають внаслідок подій, які можуть завдати шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу через вплив іонізуючого випромінювання та відбуваються у Франції або потенційно впливають на територію Франції. Він надає свою технічну допомогу компетентним органам влади для розробки, у межах планів реагування на надзвичайні ситуації, положень, що охоплюють ризики, пов'язані з ядерною діяльністю, визначеною у статтях 14 і 15 Закону «Про модернізацію цивільного захисту» № 2004-811 від 13 серпня 2004 року»¹³.

У **Польщі** ядерний нагляд здійснює Державне атомне агентство (Panstwowa agencja atomistyki) (далі – РАА).

До сфери діяльності РАА входить: виконання завдань із забезпечення ядерної безпеки та радіаційного захисту держави; підготовка пропозицій щодо державної політики у сфері забезпечення ядерної безпеки та радіаційного захисту Польщі; нагляд за діяльністю, яка спричиняє або може спричинити опромінення людей та навколишнього середовища іонізуючим випромінюванням; проведення перевірок установ і підприємств, що здійснюють таку діяльність; видача дозволів; надання технічних та організаційних рекомендацій з питань ядерної безпеки та радіаційного захисту; організація фізичного захисту ядерних матеріалів і установок; спеціальний контроль зовнішньої торгівлі ядерними товарами та технологіями; співробітництво з державними органами та органами місцевого самоврядування з питань ядерної безпеки та радіаційного захисту; здійснення наукових досліджень у сфері ядерної безпеки та радіаційного захисту; виконання завдань щодо оборони та цивільного захисту держави та захисту секретної інформації; співробітництво з компетентними органами інших держав та міжнародними організаціями у сфері ядерної безпеки та радіаційного захисту; подання прем'єр-міністру Польщі щорічних звітів про свою діяльність та оцінку стану ядерної безпеки та радіаційного захисту Польщі тощо.

Нагляд РАА поширюється на: два діючі ядерні реактори, один із яких наразі виводиться з експлуатації; сховище відпрацьованого ядерного палива; діяльність із радіоактивними джерелами; оцінку радіаційної обстановки в державі; облік ядерних матеріалів; реєстр закритих радіоактивних джерел. Такий нагляд включає: надання дозволів; перевірку поточного стану ядерних об'єктів та їх щорічну оцінку безпеки; актуальну експертну оцінку; авторизацію лабораторій та експертних організацій тощо.

Внутрішню організацію РАА визначає його Статут. Президент РАА є членом державної адміністрації, до компетенції якого входять питання ядерної безпеки та радіаційного захисту. Він призначається прем'єр-міністром за поданням міністра, відповідального за клімат. Правовий статус Президента

¹² Loi n° 2006-686 du 13 juin 2006 relative à la transparence et à la sécurité en matière nucléaire (1). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000819043>

¹³ LOI n° 2004-811 du 13 août 2004 de modernisation de la sécurité civile. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000804612/>

РАА визначено главою 13 Закону від 29 листопада 2000 року (Атомний закон)¹⁴. Він щорічно звітує прем'єр-міністру про діяльність РАА та оцінку стану безпеки та радіаційного захисту Польщі. Такий звіт підлягає опублікуванню.

При Президентові РАА діє Рада з ядерної безпеки та радіологічного захисту, що є консультативно-дорадчим органом.

У *Великій Британії* ядерний нагляд здійснює Офіс ядерного регулювання Великої Британії (Office for nuclear regulation)¹⁵ (далі – ONR). ONR було створено Законом «Про енергетику» 2013 року (Energy Act)¹⁶. Його повноваження також передбачені Законом «Про здоров'я та безпеку на роботі» 1974 року (Health and Safety at Work Act)¹⁷, Законом «Про ядерні установки» 1965 року (Nuclear Installations Act)¹⁸ та Правилами щодо іонізуючого випромінювання 2017 року (The Ionising Radiations Regulations)¹⁹.

Відповідно до цих нормативно-правових актів у Великій Британії неможливо відкрити атомну станцію, якщо не було завчасно отримано ліцензію від ONR. Таку ліцензію може отримати виключно юридична особа. ONR також має право затверджувати заходи безпеки в галузі енергетики та ядерної безпеки, які є обов'язковими до застосування на усіх підприємствах, установах та організаціях, розташованих у Великій Британії.

ONR є незалежним ядерним регулятором Великої Британії. Місія регулятора полягає у захисті суспільства та забезпеченні безпечної ядерної діяльності підприємств, установ та організацій. У Статуті ONR визначено п'ять цілей: ядерна безпека; здоров'я та безпека на ядерному майданчику; радіаційна безпека; ядерні гарантії; безпека транспортування ядерних і радіоактивних матеріалів.

ONR уповноважений регулювати ядерну безпеку та охорону праці на 35 ліцензованих ядерних об'єктах у Великій Британії. До них відносяться: парк діючих реакторів; об'єкти паливного циклу; об'єкти переробки чи зберігання радіоактивних відходів, у тому числі зняті з експлуатації; об'єкти військової і цивільної оборони тощо.

З 1 січня 2021 року ONR став також британським регулятором ядерних гарантій для режиму внутрішніх стандартів і керує Державною системою обліку та контролю ядерних матеріалів (SSAC) Великої Британії.

Штат ONR складається з інспекторів ядерних об'єктів та інспекторів-спеціалістів різних галузей, у тому числі цивільного будівництва, радіологічного захисту, хімічної інженерії, машинобудування та ядерної фізики тощо.

¹⁴ Ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. Prawo atomowe. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010030018>

¹⁵ Office for nuclear regulation. URL: <https://www.onr.org.uk/>

¹⁶ Energy Act 2013: Legislation.gov.U.K. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/32/contents/enacted>

¹⁷ Health and Safety at Work Act 1974. Legislation.gov.U.K. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/37/contents>

¹⁸ Nuclear Installations Act 1965. Legislation.gov.U.K. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1965/57>

¹⁹ The Ionising Radiations Regulations 2017: Legislation.gov.U.K. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2017/1075/contents/made>

Кожна ліцензована ONR ділянка має призначеного інспектора, який є основною контактною особою ONR для цієї ділянки. Інспектор проводить планову перевірку об'єкта на відповідність умовам ліцензії. Інспектор підтримує зв'язок із персоналом ліцензіатів, надаючи поради щодо дотримання вимог законодавства, оцінюючи введені безпекові заходи та, що найважливіше, гарантує, що ризики ядерної катастрофи на ділянці є мінімальними. Інспектор об'єкта також здійснює поточну довгострокову роботу, зокрема десятирічну періодичну перевірку безпеки ядерних об'єктів, спостерігає за навчаннями на випадок надзвичайних ситуацій²⁰.

Як ядерний регулятор, ONR має право вживати примусових заходів, якщо виявляється, що ліцензіати не відповідають стандартам безпеки та захисту, які вимагаються законом. Для цього ONR має широкі повноваження із застосування санкцій: від винесення попередження або накладання штрафу – до передачі справи до суду.

Прозорість роботи ONR забезпечується опублікуванням значної кількості інформації про регуляторну діяльність ONR на офіційному вебсайті. ONR прагне бути більш відкритим і прозорим, обмінюючись інформацією про діяльність, відповідаючи на запитання, досліджуючи проблеми та пояснюючи свої регуляторні рішення.

ONR налічує близько 700 співробітників. Керування здійснюється радою директорів, яка складається з 10 осіб – голови, чотирьох виконавчих та п'яти невиконавчих директорів.

Голова ONR несе особисту відповідальність за забезпечення ефективної роботи ONR, своєчасне виконання заходів із реалізації урядової політики ядерної безпеки та надання інформації уряду про діяльність ONR. Також Голова ONR несе особисту відповідальність за те, щоб ONR використовував внутрішній аудит для покращення свого внутрішнього контролю та продуктивності.

Свою чергою, Рада директорів несе відповідальність за ефективний внутрішній контроль та ризики неефективної системи управління ONR.

Рада директорів відповідає за: встановлення та послідовне досягнення стратегічних цілей і завдань ONR; забезпечення інформування відповідального міністра про будь-які зміни, які можуть вплинути на стратегічний напрям ONR; забезпечення того, щоб ONR відповідав будь-яким законодавчим або адміністративним нормам та за використання ONR державних коштів; діяльність ONR у межах своїх статутних повноважень; отримує та переглядає регулярну фінансову інформацію щодо діяльності ONR тощо²¹.

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду діяльності національних органів регулювання ядерної безпеки свідчить про надзвичайну важливість запровадження цього інституту. Завдання та функції ядерних регуляторів практично не відрізняються й базуються на загальних міжнародних стандартах.

²⁰ How we regulate: Office for nuclear regulation. URL: <https://www.onr.org.uk/regulation-and-licensing.htm>

²¹ Framework document between Department for Work and Pensions and Office Nuclear Regulation

Міжнародний режим ядерної безпеки базується на чотирьох основних принципах. Перший – долучення до обов’язкових і рекомендаційних міжнародних договірно-правових документів, таких як конвенції з безпеки та кодекси поведінки. Другий – виконання всеохоплюючого комплексу норм та правил із ядерної безпеки. Третій – надання міжнародних послуг за напрямом, заснованих на нормах із безпеки. Четвертий – необхідність становлення потужних національних інфраструктур і глобального товариства експертів.

Під наглядом національних регуляторів мають проходити проектування ядерних установок, їх спорудження, введення в експлуатацію, ремонт і технічне обслуговування, модернізація, дозиметричний контроль персоналу, поводження з радіоактивними відходами, а також зняття з експлуатації. Також слід відзначити жорсткі вимоги щодо рівня професіоналізму працівників ядерних регуляторів.

Національні інфраструктури охоплюють, зокрема: ядерний регулюючий орган, науково-дослідні та освітні установи, промисловий потенціал. Для безперервного підвищення безпеки та взаємного навчання мають розвиватися мережі експертних знань, формуватися відповідна база досвіду у сфері ядерної та радіаційної безпеки.

Варто також наголосити, що у всіх проаналізованих нормативно-правових актах визначено незалежність національного ядерного регуляторного органу.

***Дослідницька служба
Верховної Ради України***

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*